

ملاحظات اخلاقی در فرایند پژوهش

داود میرزایی فر^۱، یحیی معروفی^۲

۱-استادیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه لرستان mirzaefar.d@lu.ac.ir

۲-دانشیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه کردستان

چکیده:

در تمامی پژوهش‌های علمی، رعایت اصول و ملاحظات اخلاقی امری ضروری و غیر قابل انکار است و باید پژوهشگران نسبت به رعایت آن اهتمام لازم بعمل آورند. ملاحظات اخلاقی به مجموعه‌ای از اصول، قواعد و دستورالعمل‌ها اطلاق می‌شود که به منظور جلوگیری از امکان بروز آسیب به دیگران مورد توجه قرار می‌گیرد. ملاحظات اخلاقی از انتخاب موضوع تحقیق آغاز و تا نوشتن گزارش و انتشار نتایج تحقیق ادامه می‌یابد. نادیده گرفتن مسایل اخلاقی در پژوهش، گاهی بدون تعمد و صرفاً به سبب بی‌اطلاعی از این اصول و معیارهای حرفه‌ای صورت می‌پذیرد. از این رو، شناخت اصول، معیارها و مصادیق رفتارهای اخلاقی از راهکارهای موثر در پیشگیری و کاهش ارتکاب به این سوء رفتارهاست. در مقاله حاضر سعی شده است با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی، از طریق بررسی، تحلیل و ترکیب منابع موجود، مهم‌ترین تکالیف و ملاحظات اخلاقی پژوهشگران در فرایند پژوهش را با هدف پیش‌گیری از سوء رفتارهای احتمالی در هر مرحله از فرایند تحقیق از ابتداء(انتخاب موضوع) تا مرحله نشر مورد بررسی قرار دهد. براین اساس، مجموعه‌ای از ملاحظات اخلاقی که لازم است پژوهشگران پیش از انجام، در حین انجام، پس از پایان مطالعه و هنگام انتشار نتایج تحقیق آن را مد نظر قرار دهند، ارائه شده است. ملاحظات مطرح شده مشتمل بر پنج مرحله اساسی پژوهش علمی شامل: انتخاب موضوع، بیان مساله، روش تحقیق، تجزیه و تحلیل داده‌ها و گزارش و انتشار نتایج است

واژگان کلیدی: ملاحظات، اخلاق، پژوهش، اخلاق پژوهشی

Ethical considerations in the research process

In all scientific research IS essential and inalienable Observance of principles and ethical considerations and must to take action researchers relation to it observance the effort required. Ethical considerations name used to refer set of principles, rules and guidelines what considered for prevent the possibility of injury to others. Ethical considerations begun of choice of research topic and continuing to write reports and publishing research results. Ignoring ethical issues in research happen sometimes without deliberate and solely due to ignorance of the principles and professional standards. Therefore is understanding the principles, criteria and evidences ethical behavior of effective strategies at prevent and reduce committing mis-behaviors. In this paper has tried to use of Analytical descriptive Method investigate, through study ,analysis and synthesis of existing resources, Important tasks and ethical considerations of researchers in the research process with the aim preventing of mis-behaviors possible at each stage of the research process from the begin (Select Subject) to publishing stage. Accordingly, set of ethical considerations presented that need consider Researchers to be done before, during, and after the study and when publishing research results. Considerations presented According to five basic steps of scientific research includes: Select a topic, Statement of the problem, methodology, data analysis and reporting and publication of results.

Keywords: Considerations, ethics, research, research ethics.

۱- مقدمه:

آموزش و پژوهش به عنوان مهم‌ترین رسالت‌های دانشگاه در جهان معاصر، در تربیت موثر دانشجویان و تولید دانش تبلور می‌یابد. ضرورت و اهمیت پژوهش در ساختار نظام علمی، کاملاً واضح و روشن است و اساساً یکی از هدف‌ها و انگیزه‌های سازمان‌ها و نظام‌های آموزشی در هر ملت و جامعه‌ای تربیت و پرورش انسان‌هایی توانا در امور پژوهشی است (تابعی و محمودیان، ۱۳۸۶). پژوهش همانگونه که می‌تواند در مسیر رشد و اعتلای بشر قرار گیرد و انسان را به کمال برساند؛ اگر در مسیر نادرست قرار گیرد، آسیب‌های جبران‌ناپذیری را از خود به جای می‌گذارد. در آغاز هزاره سوم، با توجه به تحولات عمیق و شگرفی، که ناشی از هفت مؤلفه: قدرت، سرعت، ثروت، فرصت، ارتباطات، اطلاعات و فضای مجازی است، توجه به ارزش‌ها، به خصوص ارزش‌های اخلاقی در کسب و کار و تعاملات انسانی و سازمانی و پژوهش، بیش از هر زمان دیگری احساس می‌شود (خیفر وهمکاران، ۱۳۹۰). هر چه شتاب پیشرفت علم بیشتر باشد، هر انحرافی حتی با یک زاویه کوچک امکان به خطا رفتن و ایجاد تبعات ناگوار و ناخواسته را بیشتر خواهد کرد. در اینجاست که ملاحظات اخلاقی به عنوان چتری بر بالای همه شاخه‌های علوم سایه افکنده است تا به عنوان عاملی بازدارنده بتواند از کجروی و آسیب‌رسانی به هر یک از شاخه‌های علوم جلوگیری نماید (فروود، ۱۳۸۶)؛ زیرا به دلیل گسترش فناوری اطلاعات، از مهمترین عواملی که در سال‌های اخیر تهدیدی جدی برای تولید علم شده، سرعت علمی، تجاوز به حریم شخصی افراد، سوء استفاده از افراد، ایجاد ضرر و زیان برای شرکت‌کنندگان در تحقیق و انتشار چندگانه نتایج پژوهش است (زمانی وهمکاران، ۱۳۹۱).

اخلاق به شاخه‌های متعددی تقسیم می‌شود که از آن جمله می‌توان به اخلاق پزشکی، اخلاق زیستی و اخلاق در پژوهش اشاره نمود (خداپرست و همکاران، ۱۳۸۶). ملاحظات اخلاقی در پژوهش به اصول اخلاقی گفته می‌شود که پژوهشگر باید از ابتدای ساماندهی تحقیق آنها را لحاظ کند. گزارش‌های رسانه‌ها در مورد موارد نقض حقوق بشر در طول پژوهش (اسویت، ۲۰۰۴)، انتشار جنبه‌های غیر اخلاقی گوناگون مانند: تزریق سلول‌های سرطانی کبد به بیماران، بدون اطلاع آنها توسط پژوهشگران آمریکا، تزریق ویروس هپاتیت به یک گروه از کودکان عقب مانده ذهنی، تحقیقات بر روی ۴۰۰ بیمار آفریقایی مبتلا به سفلیس و انجام کار تحقیقاتی خشن و غیر انسانی بر روی جنین انسان موجب شد، ملاحظات اخلاقی در پژوهش مورد توجه قرار گیرد. اولین فعالیت اخلاق پژوهشی در طول محاکمات جنایات جنگی نازی‌ها در پاسخ به سوء استفاده از آزمایش‌های پزشکی بر روی انسان بود. برای مبارزه با جوانب عدم رعایت اصول اخلاقی کمیته‌های اخلاق در پژوهش تشکیل شد. کار آنها حفاظت از شرکت‌کنندگان پژوهش در فرآیند تولید دانش است. این کمیته‌ها، تشکیلی چند مسؤلیتی و مستقل اند که در حقیقت سه التزام اساسی دارند: ۱- حصول اطمینان از حفظ حقوق شرکت‌کنندگان در پژوهش ۲- مسؤلیت در قبال جامعه ۳- مسؤلیت در قبال محقق است (زاهدی وهمکاران، ۱۳۹۰؛ لاریجانی وهمکاران، ۱۳۸۵؛ گلینگ، ۱۹۹۹). البته این کمیته‌ها بیشتر به زیان‌های پژوهش برای انسان توجه دارند، زیرا تحقیق بر روی انسان (با دارو و...) اثرات جبران‌ناپذیری دارد.

همانگونه که بیان شد چرخه پژوهش با طرح یک سؤال یا فرضیه آغاز می‌گردد و تا یافتن پاسخ آن سؤال یا آزمون فرضیه ادامه می‌یابد. در طی هر یک از این مراحل شامل انتخاب موضوع، بیان مسأله، طرح تحقیق، تجزیه و تحلیل داده‌ها و در نهایت گزارش و انتشار یافته‌ها پژوهشگران نیازمند رعایت نکات و دستورالعمل‌های اخلاقی در پژوهش هستند. فرد محقق قبل از انجام پژوهش نیاز است این ملاحظات اخلاقی را فرا گیرد. زیرا عدم رعایت اصول اخلاقی در پژوهش عمداً یا سهواً (به علت بی‌اطلاعی)، غیر اخلاقی است. لازم به ذکر است، بسیاری از اصول اخلاقی را فرد محقق باید با انگیزه درونی انجام دهد، زیرا قابل اندازه‌گیری و حتی بررسی نمی‌باشند. به عبارت دیگر، محقق به رشد علم توجه نماید نه منفعت خویش (رضایان، ۱۳۹۰).

با بررسی پیشینه پژوهش‌های متعدد، دلایل مختلفی برای عدم رعایت ملاحظات اخلاقی در پژوهش نام برده‌اند، از جمله: عدم آشنایی با قواعد نگارش علمی، عدم اعتماد به نفس برای نگارش، نادیده گرفتن عامدانه اصول اخلاقی، عامل فشار، تسهیلات اینترنتی، ضعف قوانین مؤسسه‌ای و سازمانی و عدم آموزش‌های مرتبط با ملاحظات اخلاقی است. همانگونه که بیان شد در بسیاری موارد، ناآگاهی از سوء رفتار پژوهشی و آشنایی اندک با اصول اخلاقی در فرایند پژوهش باعث عدم رعایت ملاحظات اخلاقی شده است. متأسفانه در کشور ایران، بسیاری از کتابهای روش تحقیق از بحث ملاحظات اخلاقی در پژوهش تهی است (زمانی وهمکاران، ۱۳۹۱) و بیشتر به بحث اخلاق در پژوهش‌های انسانی، آزمایشی و رعایت حقوق آزمودنی‌ها (آن هم به صورت کلی) اشاره کرده‌اند. پژوهش‌های انجام شده در زمینه ملاحظات اخلاقی فرایند پژوهش (از انتخاب موضوع تا انتشار نتایج) اندک می‌باشد. پژوهش‌هایی نیز که در این زمینه انجام شده، اصول و ملاحظات اخلاقی را کلی بیان کرده‌اند و به تفکیک مراحل با ذکر جزئیات صورت نگرفته است. در نتیجه نیاز است ملاحظات اخلاقی در مراحل تحقیق به تفکیک هر مرحله ذکر شود تا محققان با ملاحظات اخلاقی در فرایند

پژوهش‌آشنایی بیشتری داشته باشند. زیرا همانگونه که بیان شد عدم رعایت اخلاق در پژوهش در بسیاری موارد ناشی از عدم آگاهی پژوهشگر از ملاحظات اخلاقی در پژوهش است. بنابراین این مقاله در پی پاسخگویی به سوال زیر است: مهمترین ملاحظات اخلاقی در انتخاب موضوع، بیان مسأله، طرح تحقیق، تجزیه و تحلیل، تفسیر نتایج و انتشار و گزارش نتایج تحقیق کدامند؟

۲- روش‌شناسی: (نوع تحلیل، روش گردآوری مطالب، جامعه آماری، مدل نمونه‌گیری، روش تحلیل یافته‌ها و...)

۳- ملاحظات اخلاقی در فرایند پژوهش

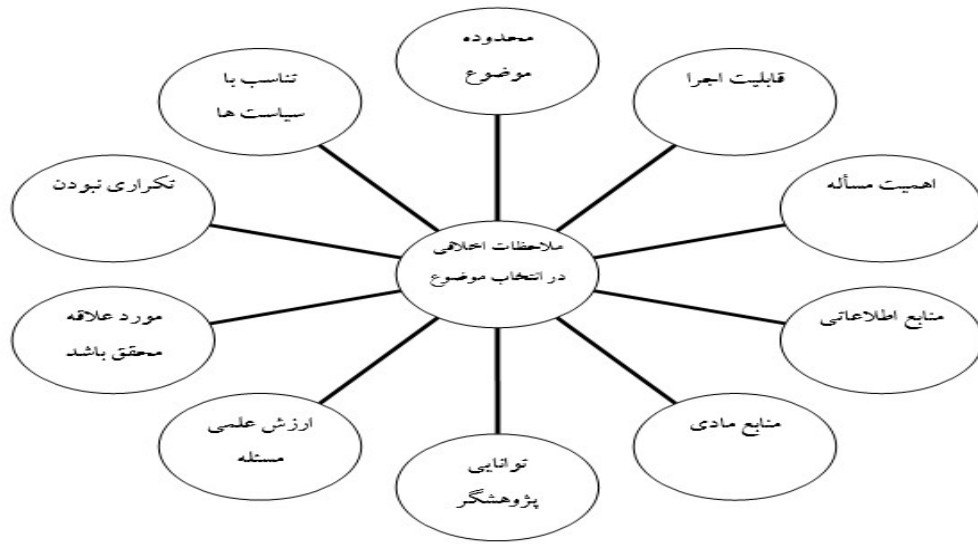
پژوهش به طور معمول دارای پنج مرحله، انتخاب موضوع، تبیین مسأله، طراحی و تشریح روش تحقیق، گردآوری داده‌ها و اطلاعات و تحلیل و تفسیر داده‌ها و تدوین و نشر نتایج پژوهش می‌باشد. البته برخی از منابع این فرایند را تا ۱۲ مرحله نیز جزیی کرده‌اند، اما پنج مرحله مذکور، استخوان بندی اصلی یک تحقیق هستند و هر پژوهشی در طول حیات خود از این چرخه می‌گذرد. در مراحل مختلف فرایند تحقیق، سوالاتی وجود دارد، که ملاحظات اخلاقی در پژوهش برای پاسخگویی به آن نقشی بی‌بدیل دارد (لشکر بلوکی، ۱۳۸۷). در نتیجه بدلیل وجود مراحل مختلف پنجگانه تحقیق، مسایل اخلاقی بسیار متعدد هستند. به علت دراز دامنه بودن ملاحظات اخلاقی پژوهش و پراکنده بودن آن در فرایند پژوهش، چارچوبی جامع و سامانبخش مورد نیاز است؛ که در ادامه به شرح آن پرداخته می‌شود.

۳-۱- ملاحظات اخلاقی در انتخاب موضوع:

از جمله سوالاتی است که در انتخاب موضوع باید مدنظر قرارگیرند، این است که، درباره چه چیزهایی تحقیق شود؟ و در چه مواردی تحقیق نشود؟ کدام موضوع مهم است؟ اولویت کدام است؟ توانایی پژوهشگر در چه حدی است؟ آیا دانش موجود توانایی پاسخگویی به این موضوع را دارد؟ بی‌تردید پژوهش در هر زمینه علمی، نیازمند تحصیلات، مطالعات و کسب آگاهی‌هایی کافی و لازم در آن زمینه و احیاناً در زمینه‌های همسو است تا بتواند سؤال یا فرضیه‌ای صحیح و نوین را تدوین نماید (رضایان، ۱۳۹۰؛ وایت، ۱۹۹۳) و باید پژوهشگر به اندازه کافی بر موضوع اشراف داشته باشد در غیر این صورت پژوهش ناقص خواهد بود. با فقدان این شرط پژوهش انجام شده موجودی ناقص خواهد بود. در این راستا در دستور العمل نورمبرگ یکی از کدهای اصلی بیانگر آن است که پژوهشگران باید در حیطه پژوهش، از توانایی و مهارت‌های لازم برخوردار باشند (ویندینگ، ۲۰۰۴).
مروری جامع و مبتنی بر شیوه ارزیابی متون، پیش‌نیاز نگارش طرح پژوهشی خواهد بود. متأسفانه شواهد نشان می‌دهند که برخی از پژوهشگران به ویژه در کشورهای در حال توسعه، بدون مرور جامع و منتقدانه متون و صرفاً با خواندن چند مقاله یا خلاصه مقاله، اقدام به نگارش و انجام طرح تحقیقاتی می‌نمایند (بارتو به نقل رضایان، ۱۳۹۰). از سوی دیگر، از دیرباز تاکنون انگیزه بسیاری از ارباب قلم، خودنمایی، ریاکاری و کسب شهرت بوده است. این انگیزه در سطوح فرودست و فرادست وجود داشته و دارد. همچنین سفارش محوری به جای رسالت محوری گریبان گیر بسیاری از اندیشمندان است. محقق بر اساس سفارش و دریافت پول این کار را انجام می‌دهد و به هر شیوه‌ای سعی در رضایت فرد سفارش دهنده دارد؛ گاهی حتی به قیمت انتخاب موضوعات غیر اخلاقی انجام می‌شود (حکیم‌باشی، ۱۳۸۴).

در پژوهش های مرتبط با سلامت انسان، نکته اخلاقی بسیار مهم و حیاتی درباره انتخاب موضوع این است که پژوهشگر یا تیم پژوهش این اطمینان را حاصل نمایند با انجام موضوعات تحت پژوهش، خواه آدمی یا سایر موجودات، دچار هیچ صدمه نامعقولی نخواهند شد (رضاییان، ۱۳۹۰). دانشمندان باید از خسارت زدن به جامعه اجتناب ورزند و در راستای ایجاد منافع اجتماعی تلاش نمایند (سید فاطمی، ۱۳۸۰)؛ زیرا گاهی، موضوع صرف نظر از شرایط زمانی و مکانی، زمینه تعارض با حقوق انسانهاست. همانند تحقیقات ژنتیک و بیو تکنولوژی (قراملکی، ۱۳۸۳). در این زمینه، پژوهشگر لازم است از فراگیری دانش مضر و غیرسودمند به حال جامعه بپرهیزد و با انتخاب موضوعات مناسب به تولید دانش مفید بپردازد. بعلاوه امکان اجرایی موضوع در جامعه مورد مطالعه نیز وجود داشته باشد. به نوعی افراد راغب به شرکت در پژوهش باشند و موضوع ضرری متوجه آنان نکند. از سوی دیگر موضوع تحقیق ارزش مطالعه کردن را داشته باشد، به بیان دیگر مشکلی را حل نماید که از آن به حکمت پژوهشی نام برده اند و به رابطه‌ی بین موضوع پژوهش با منافع عمومی و طبیعت می پردازد.

هر جامعه و فرهنگی دارای باور، عقاید، هنجارها و ارزشها ی بسیاری است و افراد نسبت به آنها حساس هستند. فرد محقق باید این زمینه های اجتماعی را در نظر بگیرد و موضوعی مخالف فرهنگ و ارزش اجتماعی خود را مطرح ننماید. نظام ارزشی در طرح موضوعات تحقیق تاثیر تام دارد. جهان بینی الهی، هرگز اجازه طرح هر موضوعی را به دانشمند الهی نمی دهد. برای مثال هیچ پزشک معتقد به مبانی ارزش اسلامی، در اندیشه کشف راه جدید آسان کشی و قتل نیست (شریفی، ۱۳۸۸)؛ زیرا محقق از آن جهت که یک انسان است در درجه اول و بالذات در برابر خداوند مسؤؤل است. این را نیز نباید فراموش کرد که آیا محقق مجاز است که تحقیقی انجام دهد که بر روی خودش تاثیر منفی داشته باشد؟ (لشکر بلوکی، ۱۳۸۷). بنابراین مهم ترین اصول برای انتخاب موضوع عبارتند از: ۱- قابلیت اجرایی پژوهشگر از خود بپرسد، آیا انجام مطالعه مورد نظر با توجه به وسایل، تجهیزات و منابع مالی، زمان، دانش، تخصص و نیروی انسانی موجود امکان پذیر است؟ ۲- اهمیت مسأله (اهمیت و اولویت): یک مشخصه درباره موضوع پژوهش آن است که به اندازه کافی مهم باشد. هرچند تشخیص و تمایز مهم و غیرمهم نسبتاً دشوار است، اما می توان معلوم کرد بعضی از مسائل نسبت به مسائل دیگر احتمالاً کمک بیشتری به پیشبرد علم می کنند. ۳- ارزش علمی مسئله: موضوع تحقیق باید علمی باشد. موضوعی که نتوان از نظر علمی آن را اثبات کرد، نباید به عنوان موضوع انتخاب شود. ۴- مورد علاقه محقق باشد: محقق باید موضوعی را انتخاب کند که توجه او را جلب کرده و به آن علاقه داشته باشد. ۵- توانایی پژوهشگر: در انتخاب موضوع تحقیق، پژوهشگر باید توانایی خود را مدنظر قرار دهد و بر پایه آن موضوع را انتخاب کند. توانایی تخصصی پژوهشگر در صورت بندی مسئله و انجام تحقیق نقش بسزایی دارد. فردی که خود به دانش زیربنایی زمینه مورد پژوهش تسلط ندارد، به دشواری می تواند حتی به بیان موضوع تحقیق بپردازد. ۶- منابع مادی: شک نیست که برای انجام دادن تحقیق درباره یک موضوع باید نیروی انسانی، ابزار اندازه گیری، بودجه، تجهیزات و سایر لوازم مادی در دسترس باشد. ۷- منابع اطلاعاتی: در انتخاب موضوع تحقیق باید به منابع اطلاعاتی دسترسی داشت تا امکان بازنگری پژوهش های قبلی و بررسی پیشینه ی تحقیق فراهم شود. ۸- تکراری نبودن (تازگی و عدم دوباره کاری): هدف تحقیق، دستیابی به پاسخ یک مسأله یا راه حل برای مشکلات جامعه است. بر این اساس تحقیق باید یک مسأله قابل توجه را مدنظر خود قرار دهد. همیشه زمان و هزینه ای که از جنبه های مختلف صرف تحقیق می شود باید کمتر از ارزش نتایج تحقیق باشد. ۹- تناسب با سیاست ها: جلب حمایت مسؤلین برای انجام تحقیق و کاربرد نتایج آن ضروری است. ۱۰- محدوده موضوع: در طرح موضوع مورد مطالعه، محدوده موضوع نیز به طور روشن و بوضوح مشخص می شود و این یکی از مسائلی است که بسیار حائز اهمیت است. چنانچه موضوع را بدون در نظر گرفتن جامعه آماری و حد و مرز مورد مطالعه قرار دهیم، نتایج بدست آمده اعتبار علمی نخواهد داشت.

شکل ۱) ملاحظه اخلاقی در در انتخاب موضوع

۳-۲- ملاحظات اخلاقی در بیان مساله و چارچوب نظری تحقیق

متخصصان روش تحقیق که به بحث اخلاقیات نیز پرداخته اند، معتقدند کیفیت مساله و یا به عبارت دیگر وجود مساله واقعی یکی از مهمترین ملاحظات اخلاقی در پژوهش می باشد. منظور از مساله، هر گونه وضعیتی است که در آن شکافی میان حالت موجود و حالت مطلوب وجود دارد. باید توجه نمود، اگر مساله به روشنی مشخص نشود، منجر به یافتن مشکلات و راه حل آنها نخواهد شد (سکاران به نقل مهارتی، ۱۳۹۲). اخلاق زمانی رنگ می بازد که محقق با یک مساله واقعی روبرو نبوده یا با مساله جعلی و غیر واقعی به کاری بیهوده و تکراری اقدام نماید (خاکی، ۱۳۸۹). در این مرحله احتمال ایده برداری و سوء استفاده از ایده های سایرین وجود ندارد. کپی برداری از پژوهش دیگران نیز از جمله مواردی است که محققان و پژوهشگران ممکن است در این مرحله مرتکب شوند. مساله تحقیق نباید به لحاظ جسمی و روحی به مشارکت کنندگان در تحقیق آسیب برساند. از آسیب رساندن به مشارکت کنندگان پرهیز نموده، رضایتمندی افراد در مشارکت در تحقیق مد نظر قرار گرفته، محرمانه و ناشناس بودن نیز رعایت شود (اری به نقل مهارتی، ۱۳۹۲).

بر اساس استانداردهای روش تحقیق برای رعایت ملاحظات اخلاقی در جهت حفظ کیفیت مطالعه، دو مرحله مهم و مقدماتی به عنوان پیش زمینه مساله تحقیق عنوان شده است. این دو مرحله عبارتند از جمع آوری مقدماتی داده از طریق مشاهده و مصاحبه و همچنین جستجو در مبانی نظری موضوع مربوطه. در واقع با این گامها اطمینان لازم برای نهایی کردن مساله تحقیق حاصل می گردد (کریمی ۱۳۸۸). در این مرحله لازم است، امانت در استفاده از اطلاعات به دست آمده از روشهای فوق رعایت شود.

جستجوی ناقص و ناکافی متون مرتبط نیز از جمله مهمترین سوء رفتارهای پژوهی است (بروک به نقل مهارتی، ۱۳۹۲). پژوهشگر در بیان مساله از اغراق در اهمیت موضوع اجتناب کند، آنچه هست را بیان نماید و سعی نکند، خوب را بد و بد را خوب جلوه دهد. همچنین در بازنگری مدارک، رعایت صداقت و امانت علمی، رعایت بی طرفی و پرهیز از گرایش های خاص را داشته باشد. ذکر نام سایر پژوهشگرانی که در همان زمینه تحقیقاتی انجام داده اند، عدم استفاده از منابع مشکوک و فاقد اعتبار لازم نیز از مسائل اساسی در بیان مساله است (محمد نژاد، ۱۳۸۶). از سوی دیگر محقق ممکن است رابطه بین متغیرها را به خوبی تبیین ننماید و پشتوانه نظری برای آنها ارائه ندهد که در این صورت تحقیق اعتبار خود را از دست خواهد داد (مهارتی، ۱۳۹۲).

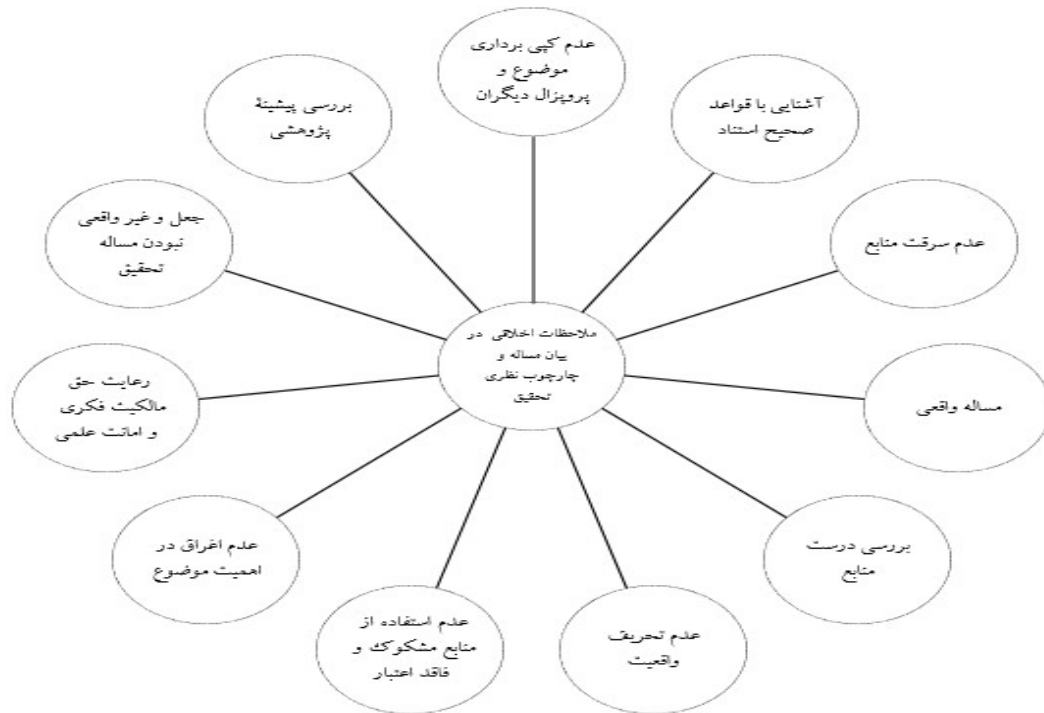
با این اوصاف در بیان مساله، مسائل اخلاقی شامل، جعل و غیر واقعی بودن مساله تحقیق، تحریف واقعیت، عدم بررسی درست منابع، سرقت منابع، ایده برداری، کپی برداری موضوع و پروپزال، استفاده از ساختار مقاله دیگران، ارائه مدل بدون پشتوانه نظری و ... می باشد.

مرجع نویسی نیز از مولفه های مهم در فرایند تحقیق است و عدم آشنایی با روش صحیح آن می‌تواند کل پژوهش را زیر سوال ببرد که از نوشتن مقدمه تا نتیجه گیری وجود دارد. مرجع نویسی با بیان مساله شروع می‌شود، به این دلیل مرجع نویسی را در قسمت بیان مساله ذکر می‌کنیم. یکی از مهم ترین عوامل سوء رفتار پژوهشی عدم آشنایی با قواعد صحیح استناد است (فیشر و همکاران، ۲۰۱۱). هیچ پژوهشگری از یافته های عینی و نظری دیگران بی نیاز نیست و در این زمینه آنچه در وهله نخست اهمیت دارد، میزان اعتبار، سندیت و نیز نحوه ارجاع به منابع مختلف است. اگر منبع سندیت داشته باشد، اما ارجاع به آن غیردقیق، سهل انگارانه و گزینشی باشد، از اعتبار سخن کاسته خواهد شد. امروزه اغلب محافل آکادمیک معتبر و انتشارات صاحب نام جهانی، ضرورت یکسان سازی مرجع نویسی و ارجاع را به درستی فهمیده‌اند و کوشش های گرانسنگی در این زمینه انجام داده اند که مهمترین آن شیوه نامه شیکاگوست (دهکردی، ۱۳۸۴).

رعایت حق مالکیت فکری در برخورداری از اطلاعات به دست آمده، یکی از مصادیق امانت داری است. پژوهشگر باید منابع اطلاعاتی را که در طول مدت پژوهش از آنها بهره برده است و حاصل اندیشه و تلاش دیگران است، به طور دقیق بیان کند. پژوهشگر باید منبع هر مطلبی را که از دیگران نقل می‌کند، حتی اگر نقل به معنا باشد، دقیقاً بیان کند. به طور کلی هر گونه استفاده از آثار دیگران بدون ذکر ماخذ، چه آثار انتشار یافته و چه آثار انتشار نیافته باشد، غیر اخلاقی است. اگر در متن تحقیق، از دیگر ایده ها، کلمات، جملات مقاله یا طرح پژوهشی که قبلاً انجام شده، استفاده کرده ایم، چه انجام دهنده آن کار خودمان باشیم، چه دیگر محققین باشند؛ چه عین کلمات را استفاده کرده باشیم چه استنباط یا خلاصه های از متن یا ایده مذکور استفاده شده باشد، باید ارجاع و استناد داده شود (انجو، ۱۳۹۰). به دو صورت بیان می‌شود: نقل قول مستقیم و غیر مستقیم (کامینگر به نقل از کریمی، ۱۳۸۸). به قول نلر در حیات انسانها همه جا سخن از ارزشهاست و مهمترین ارزشهای انسانی احترام به حقوق و حدود همدیگراست (خنیفر و مقیمی، ۱۳۸۸). باید انصاف پژوهشی و حقوق معنوی دیگران را رعایت کرد (قراملکی، ۱۳۸۳). بررسی پیشینه پژوهشی فقط عملی ابزاری برای پیشبرد پژوهش نیست، بلکه به نحوی گرامیداشت از آنهایی است که شیوه‌ای برای پژوهش ارائه کرده اند (ودادهیر، ۱۳۸۷).

دلایل زیادی نیز وجود دارد که به معاصران ارجاع داده نمی‌شود و باید از آنها پرهیز کرد: محقق از آثار پیشینیان خود با خبر است، اما به دلیل ضعف اطلاع رسانی، از وجود آثار معاصر بی خبر است. گاهی نیز ممکن است محقق کار دیگران را فاقد ارزش بداند و از ارجاع خود داری نماید، زیرا آنها را فاقد ارزش می‌داند. محقق ممکن است تصور کند اگر به نویسنده معاصر خود ارجاع دهد، مانند این است که کالای حریف خود را تبلیغ می‌کند. دشمنی و نفرت شخصی، سیاسی، حزبی و مانند آن نیز می‌تواند مانع از ارجاع حریفان شود. ملاحظات دوستانه از دیگر عوامل است؛ زیرا در صورت ارجاع ناگزیر می‌شویم، نظر خود را که انتقادی است، منعکس کنیم.

رایج‌ترین و در عین حال پنهان ترین دلیل عدم ارجاع معاصران غرور و تکبر بعضی از محققان است. از این منظر اشاره به آثار معاصران و از آن بدتر ارجاع دادن و استناد کردن به آثارشان نشانه خفت و خواری است (اسلامی، ۱۳۸۸). از سوی دیگر ممکن است به دلیل ریا کاری و بدون توجه به موضوع، از مطالب غیر مرتبط صرفاً برای ارجاع به افراد معتبر و به نوعی استفاده از نظراتشان برای احترام به آنها استفاده شود (مرتز؛ ۲۰۰۹). در نهایت بعضی از نکات نیازمند ذکر مرجع عبارتند از: داده های حاصل شده بوسیله پژوهشگران دیگر؛ هر جمله یا عبارتی که عیناً یا به شکل موازی آورده شده است؛ اصول، نظریات یا نتیجه‌گیری‌هایی که خیلی آشکار نیستند و تولید مؤلف نمی‌باشند؛ عکس، نمودار، منحنی، جدول، لوح و که از جای دیگر گرفته شده است؛ روش های انجام یک فرآیند و هر چیز دیگری که مستقیماً توسط مؤلف حاصل نشده باشد.

شکل ۲) ملاحظات اخلاقی در بیان مساله و چارچوب نظری تحقیق

۳-۳- ملاحظات اخلاقی در طرح تحقیق و اجرای پژوهش

موضوعاتی مانند، محل اجرای مطالعه، نوع مطالعه (همبستگی، علی و مقایسه ای و ...)، میزان دستکاری، کنترل یا مداخله پژوهشگر، محدوده زمانی مطالعه، واحد تحلیل (فرد یا سازمان)، نوع نمونه، طرح نمونه برداری و روش گردآوری داده از جمله موضوعات مرتبط با طرح تحقیق می باشد (مهاری، ۱۳۹۲). در انتخاب روش، استفاده از جدیدترین روش های تحقیق جهت اخذ نتیجه، بسیار مهم است. از سوی دیگر، عدم استفاده انحصاری از روش هایی که با خواسته های پژوهشگر همسو باشد نیز باید مدنظر قرار گیرد. (محمد نژاد، ۱۳۸۶).

در طرح تحقیق ممکن است در بسیاری موارد مصادیق عینی از سوء رفتار پژوهشی قابل ذکر نباشد. اما بی توجهی به حسن انجام این موارد در واقع عین بد اخلاقی است. شیوه گردآوری اطلاعات، روش و ابزار مورد نیاز در سنجش و آزمون می تواند مسائل اخلاقی فراوانی را به میان آورد. گاهی نسخه ها در مقام ارزیابی جهت قدمت و اصلیت، آسیب پذیرند. بسیاری از کتابخانه ها از دسترس قرار دادن بعضی نسخه های کتاب خودداری می کنند. اما موافق اند آنها را صرفاً روئیت و مطالعه کنید. در این میان ضبط پنهان نسخه (از طریق قرائت بر کاست) مساله حق مالکیت به میان می آورد (قراملکی، ۱۳۸۳). بسیاری از روشها را نیز به دلیل سهولت اجرا انتخاب می کنند و یا ممکن است روش را به این دلیل انتخاب نمایند که نتایج قوی تری بدست می آید، حال آنکه اگر با روش درست انجام شود، نتیجه ضعیف تر خواهد شد. به عنوان مثال فرد به دلیل سهولت روش کمی، روش کیفی را بکار نمی برد، حال آنکه ممکن است روش کیفی روش مورد نیاز باشد. از سوی دیگر در انتخاب آزمون مناسب تحلیل داده ممکن است بدون توجه به ملاک های استفاده از روش آماری، روش دارای بیشترین میزان معناداری را استفاده نماید.

در اجرا ممکن است سوء گیری شخصی پیش آید و محقق باید تا حد امکان سعی نماید از اعمال نظر شخصی بپرهیزد و نتایج را به سمت خاصی سوق ندهد و فرایند اجرا، بر اساس سهولت روش اجرا یا انتخاب نمونه در دسترس که امکان سوءگیری دارد انجام نشود. همانگونه که بیان شد رعایت بسیاری از ملاحظات اخلاق بستگی به خود فرد محقق و میزان پایبندی او به علم دارد. زیرا اغلب مسائل اخلاقی قابل اندازه گیری، بررسی و داوری نمی باشند.

در این مرحله همچنین محقق ممکن است؛ روش اجرا را بدون اطلاع تغییر دهد، اجرا را به دیگران واگذار کند، از روشهایی تحقیق ساده استفاده کند، به روش تحقیق تسلط نداشته باشد یا با اخلاق آزمودنی آشنایی نداشته باشد.

در اجرا باید حقوق آزمودنی را رعایت نمود. پژوهش شونده می تواند انسانها (جوامع، سازمانها و خود انسانها)، اشیاء (اسناد و مدارک)، حیوانات، گیاهان و ... باشند. محقق در مرحله اجرا و در ارتباط با آزمودنی ها، با مسایل اخلاقی زیر روبرو می باشد: عدم اجبار در ارایه اطلاعات، محرمانه بودن اطلاعات و نام شرکت کنندگان، حریم خصوصی، رضایت آگاهانه، شفافیت مقاصد پژوهشگر در اخذ اطلاعات، مشخص بودن افرادی که به اطلاعات دسترسی پیدا می کنند، تناسب اطلاعات اخذ شده با هدف اخذ آن و حذف اطلاعاتی که نیاز به آن مرتفع شده است، به روز بودن اطلاعات اخذ شده، محفوظ بودن حق دستیابی (لشکر بلوکی، ۱۳۸۷؛ خالقی، ۱۳۸۷؛ هیلدیتج، ۲۰۰۶؛ شو، ۲۰۰۳؛ بیزیگل، ۲۰۱۳). همچنین روش پژوهش، خطرات و فواید حتمی یا احتمالی، جایگزینهای ممکن، جبران خسارات احتمالی، نحوه برقراری تماس در موارد لازم و امکان خروج از پژوهش توضیح داده شود (لاریجانی، ۱۳۸۵).

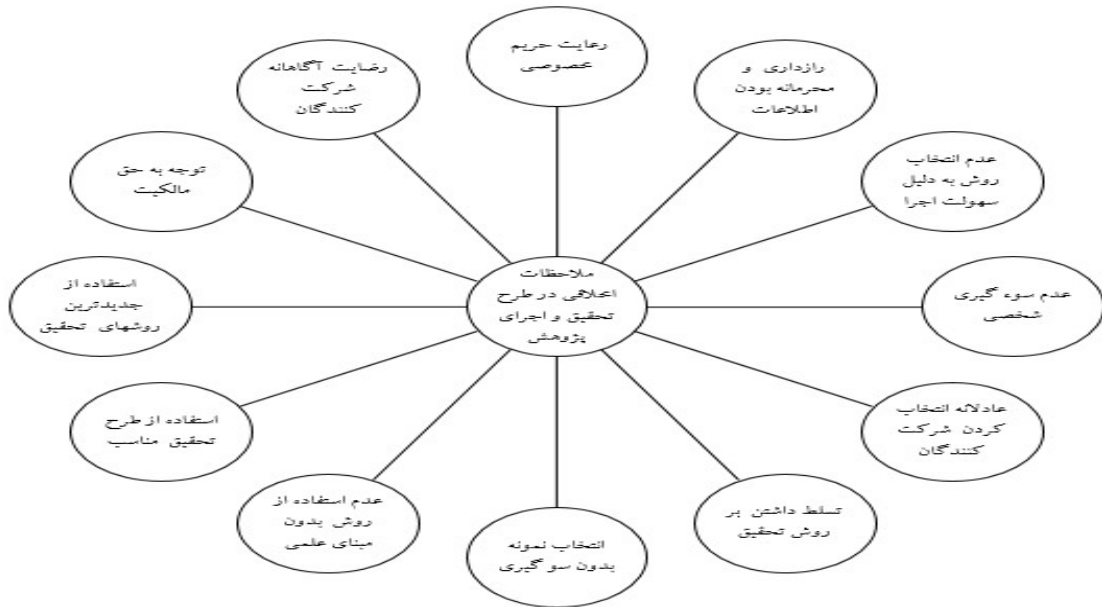
در صورتیکه پژوهش متضمن بکارگیری انسان بعنوان آزمودنی است، پژوهشگر به سوالات زیر پاسخ دهد: آیا آزمودنی نسبت به خطرات و یا منافع احتمالی پژوهش نسبت به خود آگاه است؟ آیا آزمودنی نسبت به این مساله رضایت آگاهانه دارد؟ آیا آزمودنی رضایت کتبی خود را اعلام داشته است؟ در صورتیکه ممکن است خطراتی متوجه آزمودنی باشد، چه تمهیداتی برای مقابله با آسیب و خطرات احتمالی پیش بینی شده است؟ (سید فاطمی، ۱۳۸۰)، شامل آسیب جسمی، روحی-روانی، اجتماعی یا اقتصادی است (دسچنز، ۲۰۰۹).

رازداری نیز در فرایند اجرا مهم است، از جمله اصول آن می توان به موارد زیر اشاره کرد: ۱- برای حفظ محرمانه بودن، راهکارهای معین شود. ۲- نام و سمت فرد یا افرادی که به پرونده دسترسی خواهند داشت، مشخص شود. تمام این افراد پیمان رازداری مدون شدهای را امضا نمایند. ۳- محل و نحوه نگهداری اطلاعات به گونه ای باشد که احتمال دسترسی سایر افراد را منتفی سازد. ۴- زمان ذخیره سازی و دور ریختن نمونه ها معین باشد. ۵- نمونهها رمزگذاری شوند، تا امکان دسترسی سایر افراد به اطلاعات منتفی شود (لاریجانی، ۱۳۸۴). شرکت کنندگان در تحقیق باید ناشناس باقی بمانند و حریم خصوصی و محرمانه بودن، محترم شمرده شود (کارن، ۲۰۱۳).

اخذ رضایت نامه آگاهانه از شرکت کنندگان در انواع پژوهش ها ضروری است. قانون نورنبرگ، بیانیه هلسینکی و سایر بیانیه های بین المللی، بر آن تأکید دارند (لاریجانی، ۱۳۸۴). مولفه های کلیدی رضایت شامل: خطر و مزایا، طول مدت مطالعه، حق امتناع، حق برداشت با مصونیت از مجازات است (بیزیگل، ۲۰۱۳). رضایت مستلزم آن است که اطلاعات کافی داده شود. اجازه می دهد تا شرکت کنندگان در پژوهش با اهداف پژوهش و خطرات آن آشنا شوند و اگر فرد تصمیم می گیرد از پژوهش خارج شود، تصمیم او محترم شمرده شود (اسویت، ۲۰۰۴). باید شرایطی ترتیب داد تا شرکت کنندگان احساس آرامش داشته باشند. پژوهشگر باید سعی کند که نژاد، رنگ، دین، جغرافیا، جنسیت در نتایج پژوهش دخالت نداشته باشد. شرکت کنندگان در تحقیق به طور عادلانه انتخاب شوند، تمام اقشار فرصتی برای شرکت در مطالعه داشته باشند، به شرطی که گنجاندن علمی و اخلاقی قابل توجیه باشد (اسویت، ۲۰۰۴).

تحقیق بر روی کودکان نیز موضوع پیچیده و حساسی است (گیل، ۲۰۰۹). بررسی و انجام پژوهش بر روی کودکان از نظر اسویت (۲۰۰۴) بر چند اصل استوار است: تحقیقات مربوط به کودکان مهم است و باید با شیوه ای اخلاقی انجام شود، تحقیقات فقط زمانی باید بر روی کودکان انجام شود که مطالعات بر روی بزرگسالان قابل انجام نباشد، روش پژوهشی که به نفع کودک نیست غیر اخلاقی و غیر قانونی است، از نظر قانونی رضایت معتبر باید از فرزند، پدر یا مادر یا سرپرست به دست آید.

همچنین امروزه، علیرغم تکوین روشهای جدید، در تحقیقات بیولوژی مولکولی و سلولی هنوز نیازمند استفاده از حیوانات آزمایشگاهی می باشیم. اولین قدم برای آشنایی با حیوانات آزمایشگاهی، رعایت اصول پرورش و نگه داری و شیوه ی صحیح کار کردن با آنهاست. این موضوع چه از نظر علمی و چه از نظر اخلاقی، در هنگام پژوهش با این حیوانات، باید مورد توجه خاص قرار گیرد. در قرآن و احادیث نیز در مورد حیوانات به نکاتی چند اشاره شده است. در دید یک انسان موحد، آفریده های خداوند متعال نشانه ی قدرت و حکمت اویند. خداوند متعال مردم را به شناختن عموم حیوانات و تفکر در کیفیت خلقت آنها ترغیب فرموده است. باید آزار به حیوان را به حداقل رسانید و از کارهای غیر ضروری اجتناب ورزید (مبشر و همکاران، ۱۳۸۵).

شکل ۳) ملاحظات اخلاقی در طرح تحقیق و اجرای پژوهش

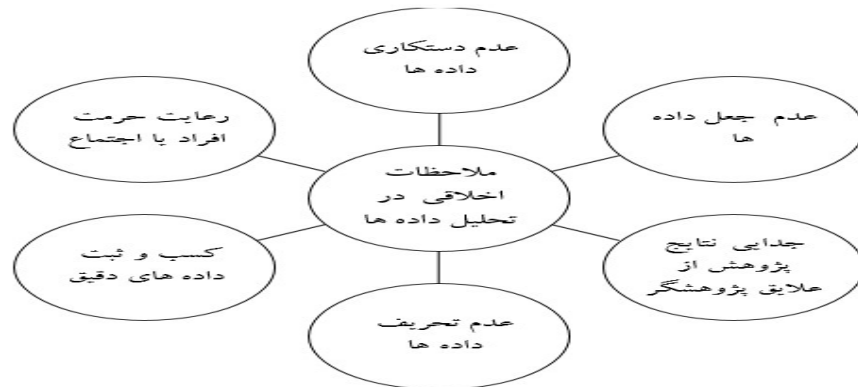
۳-۴- ملاحظات اخلاقی در تحلیل داده ها

در فرآیند تحقیق، پس از گردآوری داده‌ها، گام بعدی شامل تجزیه و تحلیل داده‌ها است. وقتی سخن از تجزیه و تحلیل داده‌ها به میان می‌آید، این تصور حاصل می‌شود که تجزیه و تحلیل داده‌ها تنها به شیوه آماری است، اما چنین نیست و این شیوه فقط یکی از طرق مهم تجزیه و تحلیل است و برای تحقیقات و داده‌هایی به کار می‌رود که جنبه آماری داشته باشند. تحقیقات فراوانی وجود دارد که فاقد جنبه آماری است و عمدتاً متکی به اسناد و مدارک و شهود و ادراک و تحلیل عقلانی است. این گونه تحقیقات نیز از فرایند کامل تحقیق علمی تبعیت می‌کند و دارای مرحله تجزیه و تحلیل است. بنابراین، تجزیه و تحلیل، به طور کلی بر دو قسم است: تجزیه و تحلیل کمی و تجزیه و تحلیل کیفی (ساعی، ۱۳۸۷).

محقق در تحلیل داده‌ها باید تمام تلاش خود را صرف برخورد صحیح با جامعه مورد پژوهش و کسب و ثبت داده‌های دقیق، چه کمی و چه کیفی بنماید، حتی اگر این داده‌ها به هنگام جمع‌آوری بیان‌گر آن باشند که فرضیه مورد نظر رد شود. محققین نباید اقدام به تحریف داده‌ها نمایند. متأسفانه، شواهد موجود نشان می‌دهند که موضوع تحریف و جعل داده‌ها در عمل ممکن است بسیار شایع‌تر از حد انتظار جامعه علمی باشد. برای نمونه، در یک مطالعه به عمل آمده بر روی نمونه‌ای از دانشجویان فارغ‌التحصیل، پانزده درصد از آن‌ها صریحاً اعلام کرده‌اند؛ در صورتی که تحریف و جعل داده‌ها به آنها کمک نماید که در چاپ مقاله و یا در به دست آوردن بودجه پژوهشی موفق گردند، به انجام این اعمال خلاف اخلاق اقدام خواهند نمود (رضائیان، ۱۳۹۱).

آثار علمی مستقل از خصوصیات شخصی یا اجتماعی اقامه‌کنندگان آنها مثل، طبقه/منزلت اجتماعی، نژاد، ملیت و مذهب است، بر اساس قابلیت و محتوای آنها داوری می‌شوند. این نکته مبین این گفته از لویی پاستور است که دانشمند وطن دارد، اما علم بی وطن است (ودادهیر، ۱۳۸۷). رعایت حرمت افراد یا اجتماع نیز، هنگام بحث و تفسیر نتایج بسیار مهم است (محمد نژاد، ۱۳۸۶).

عدم رعایت اخلاق در پژوهش درجات مختلفی دارد، بدترین درجه آن جعل است. به این معنی که پژوهشگر داده‌ها را سنتز کند. یعنی داده‌هایی را بسازد که اصلاً وجود خارجی ندارند. درجه خفیف‌تر تقلب، به اشتباه انداختن می‌باشد. یعنی اینکه پژوهشگر تعدادی از داده‌ها را حذف کند یا تعدادی را اضافه کند. مثلاً اگر پژوهشگر تعدادی از داده‌ها را که جوابهای آن‌ها با سایر داده‌ها هم خوانی ندارد، حذف کرده و کنار بگذارد، «به اشتباه انداختن» رخ داده است (انجو، ۱۳۹۰). دستکاری داده‌ها زمانی صورت می‌گیرد که داده‌ها با انتظارات سازمانی که از او حمایت می‌کند یا انگیزه شخصی او مطابقت ندارد. به همین دلیل، محقق بعضی از داده‌ها را حذف یا دستکاری می‌کند تا با هدف تعیین شده سازگار باشد (کامینگز به نقل کریمی، ۱۳۸۸).

شکل ۴) ملاحظات اخلاقی در تحلیل داده ها

۳-۵- ملاحظات اخلاقی در انتشار یافته ها

در چرخه پژوهش یکی از مهم ترین، بلکه از منظر مهم ترین گام، نگارش و چاپ دستاوردهای حاصل از پژوهش می باشد. این مرحله نیز همانند سایر مراحل دارای آداب و ملاحظات اخلاقی منحصر به فردی می باشد. از مهمترین نکاتی که در نگارش و چاپ دستاوردهای پژوهشی باید مورد توجه قرار گیرد، گزارش صحیح، متقن و علمی دستاوردهای پژوهشی می باشد. به عبارت دیگر محققین یافته های خود را آن چنان که یافته اند، بدون دست کاری و بدون افزودن یا کاستن به نگارش در آورند.

همان گونه که بیان شد، تفاوتی ندارد که یافته ها در تأیید فرضیه مورد نظر محقق به کار آیند یا در تکذیب آن، محققین بایستی واقعیت را آن چنان که یافته اند، بیان کرده، با زبانی علمی به دنبال علل و توجیه یافته های حاصل از پژوهش خود باشند.

نکته بسیار مهم دیگر به هنگام چاپ و انتشار دستاوردهای پژوهشی، رعایت جوانب اخلاقی در نویسندگی مقاله می باشد. تألیف یکی از مهم ترین ارزش ها در علم است. با این حال، تعریف یک نویسنده، بطور قابل توجهی بین رشته ها، فرهنگ های مختلف و دانشمندان متفاوت است (بیزیکل، ۲۰۱۲).

اطلاق نام نویسنده به افراد فقط در صورتی که به طور اساسی در سه مرحله زیر مشارکت داشته اند، انجام می گیرد:

۱- طرح ایده، انتخاب مفاهیم، آنالیز و تفسیر داده ها؛ ۲- تهیه پیش نویس مقاله یا اصلاح اساسی آن از نظر محتوایی؛ ۳- تهیه و تأیید نسخه نهایی که قرار است چاپ شود. از افرادی که معیارهای سه گانه نویسندگی را ندارند اما در جریان تهیه مقاله به نویسندگان کمک کرده اند، در انتهای مقاله تشکر و قدردانی می شود؛ مشاورین مقاله، حمایت کنندگان مالی و تجهیزاتی جزء این دسته اند. به بیان دیگر در این قسمت از افرادی که مشارکت هایی از قبیل ترجمه، جمع آوری داده ها، در اختیار قرار دادن نرم افزار آماری، تهیه کتب و منابع مورد نیاز، مشاوره آماری، آماده سازی گزارش، اجرای آزمون ها یا ویرایش و گرفتن ایرادهای نگارشی متن داشته اند، تقدیر و تشکر می شود (آرامش به نقل انجو، ۱۳۹۰). بنا بر این اگر کسی در بخشی از این چرخه فعال باشد، قاعدتاً نمی تواند در زمره نویسندگان دستاوردهای حاصل از آن پژوهش قلمداد گردد (بنوس، ۲۰۰۶؛ دیویدف، ۲۰۰۵). با این وجود، گاهی اوقات این نکته اخلاقی زیر پا گذارده می شود و مقاله ممکن است نام نویسنده ای را به خود ببیند که هیچ نقشی در انجام پژوهش و نگارش یافته های حاصل از آن نداشته است. اغلب این فرد به عنوان نویسنده میهمان مشهور است. همچنین، گاهی اوقات ممکن است، اسم فردی که در فرایند پژوهش نقش فعالی داشته است، از زمره نویسندگان یک مقاله قلم بخورد. این فرد نیز ممکن است، لقب نویسنده روح را به خود بگیرد (رضائیان، ۱۳۹۱؛ شاپیرو، ۱۹۹۴). به طور کلی ممکن است از این نویسندگان (بدون همکاری) به صورت های مختلف نام برده شود. از جمله:

۱- نویسنده اهدایی: این تخلف مربوط به زمانی است که فردی در نوشتن مقاله نقشی نداشته و به بیان دیگر معیارهای ذکر شده درباره نویسندگی را نداشته، اما نویسنده یا نویسندگان مقاله به هر دلیل نام او را به عنوان نویسنده درج کرده اند.

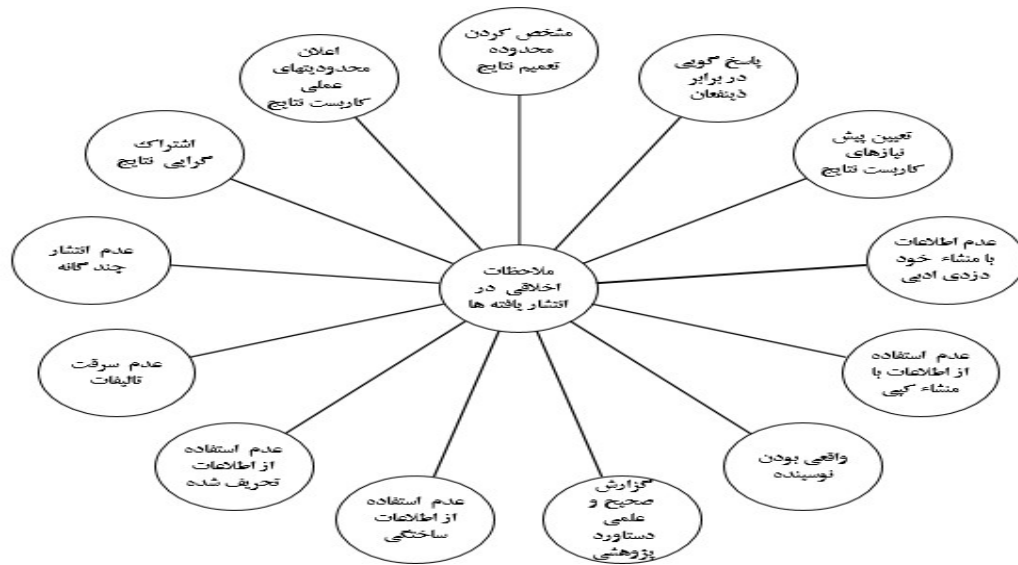
۲- نویسنده ناپیدا: اگر نویسنده‌ای که شرایط نویسندگی را داشته است. یعنی در هر سه فعالیت ذکر شده در معیارهای نویسندگی نقش اساسی داشته است، به هر دلیل در هر مرحله از مقاله نویسی، از لیست نویسنده‌ها حذف شود، این تخلف رخ داده است (انجو، ۱۳۹۰).

نویسندگان یک مقاله با انتشار آن ادعا می‌کنند که محتویات علمی و ادبی مقاله، منتج از فعالیت علمی خودشان است. استفاده از نظرات یا جملات دیگران، تحت عنوان نتایج یک پژوهش اصیل برخلاف اخلاق علمی است و تخلفی جدی محسوب می‌شود که سرقت ادبی نام دارد (لشکر بلوکی، ۱۳۸۷).

در مجموع در انتشار و ارائه نتایج ممکن است موارد زیر رخ دهد:

- ۱- اطلاعات ساختگی^۳ - اطلاعات تحریف شده^۴ - سرقت تالیفات^۳ - اطلاعات با منشاء کپی و پیاده کردن از محیط‌های مجازی^۵ - اطلاعات با منشاء خود دزدی ادبی، به صورت استفاده از منابع تحقیقاتی خود فرد در گذشته^۶ - انتشار چند گانه^۷ (ایسنج، ۲۰۰۲)
- انواع انتشار چند گانه نیز به شرح زیر می‌باشد: (هگوری به نقل ادیبی، ۱۳۸۸)
- ۱- انتشار دو گانه یا چاپ رونوشت^۸: چاپ یک مقاله در دو مجله که ممکن است با تعویض یا تغییر نویسندگان همراه باشند. در این زمینه، یافته‌ها، متن و زبان نگارش دو مقاله یکسان است (عزیزی، ۱۳۸۳). برخی از مجلات در دایره‌های مقاله‌های ارسالی مدت زیادی تأخیر می‌کنند و بعد از چند ماه نیز به نویسنده خبر می‌دهند که مقاله آنها برای چاپ پذیرفته نشده است؛ این موضوع ممکن است محقق را وسوسه کند که با اتمام مقاله، آن را به طور همزمان، برای چند مجله علمی ارسال کند و به محض پذیرفته شدن در یکی از مجلات از سایر مجلات عذرخواهی کرده و از چاپ مقاله خود در آن مجله اعلام انصراف کند (انجو، ۱۳۹۰).
- ۲- انتشار حداقل واحد قابل انتشار^۹: افزایش تعداد مقالات حاصل از یک مطالعه که به عنوان برش کالباسی نیز مشهور است. در این دسته، نمونه‌ها یکسان، یافته‌ها و متن متفاوت و زبان نگارش دو مقاله یکسان یا متفاوت است.
- ۳- انتشار مجدد مقاله با افزودن نمونه‌ها، روش یا یافته‌هایی به مقاله اصلی با هدف اصلاح محتوا، ارتقا سطح انتشار که به روش گوشت کوبی هم مشهور است. در اینجا نمونه‌ها و یافته‌ها گوناگون، متن مشابه، ولی زبان نگارش دو مقاله یکسان یا متفاوت است (ابراهام، ۲۰۰۲).
- ۴- انتشار اجزایی از مطالعه‌ی اصلی، مثل انتشار نتایج تحلیل زیر گروه‌های یک مطالعه واحد، به طور جداگانه. در این دسته نمونه‌ها و یافته‌ها متفاوت، متن مشابه و زبان نگارش دو مقاله یکسان یا متفاوت است.
- ۵- انتشار دو گانه‌ی واقعی یا چاپ رونوشت با زبانهای متفاوت که چاپ ترجمه نیز نام دارد. در این دسته، نمونه‌ها، یافته‌ها و متن یکسان و زبان نگارش دو مقاله متفاوت است (ادیبی و همکاران، ۱۳۸۸).
- یافته‌ها و اکتشافات علمی، ثروت یا حق فردی پژوهشگران نیست، بلکه به مثابه میراثی مشترک، به اجتماع علمی و بزرگتر از آن تعلق دارد. اشتراک‌گرایی بسیار مهم است و بر این امر دلالت دارد که خود دانشمندان نیز به عنوان شخص، به میراث فرهنگی بشریت تعلق دارند؛ میراثی مشترک و ناپاشی از دانش‌های گذشته و حال، که کسی مدعی آن نیست (ودادهیر، ۱۳۸۷).
- کسانی که نتایج کار یک محقق را از طریق کنفرانس، سمینار، مقاله یا کتاب دریافت می‌دارند، ذینفع یک تحقیق هستند. این مخاطبان ممکن است از نتایج تحقیق، کاربری عملی نیز داشته باشند. اعلان محدودیتهای عملی کاربست نتایج، تعیین پیش فرضها و پیش نیازهای کاربست نتایج، توجه به محدوده تعمیم نتایج از جمله مسؤولیت‌های پژوهشگر در برابر این دسته از ذینفعان است (لشکر بلوکی، ۱۳۸۷). همچنین پژوهشگران لازم است آگاه باشند که در مقابل کارفرمایان، حامیان مالی و دیگر نهادهای خصوصی و عمومی، مخصوصاً در قبال جامعه پاسخگو هستند، به ویژه، پژوهشگرانی که با منابع مالی عمومی حمایت می‌شوند، در برابر مالیات دهندگان مسؤول می‌باشند (خالقی، ۱۳۸۷).

✘abrication
✘alsification
✘lagiarism
✘yberplagiarism
✘elf-Plagiarism
✘uplicate publication
✘ysenbach
✘opy publishing
✘east publishable
✘abraham

شکل ۵) ملاحظات اخلاقی در انتشار یافته ها

۴- نتیجه گیری

ملاحظات اخلاقی در پژوهش باید ونباید های است که محقق باید در تعریف، اجرا، گزارشگری، نویسندگی و انتشار پروژه های پژوهشی مد نظر داشته باشد. در بسیاری از کتابهایی روش تحقیق ملاحظات اخلاقی در پژوهش مورد توجه واقع نشده است. در این قبیل کتابها مراحل مختلف پژوهش از انتخاب موضوع، بر گزیدن فرضیه، طراحی تحقیق، گردآوری داده، تحلیل و سر انجام، تدوین و ارائه گزارش بدون اشاره به مسائل اخلاقی که در سراسر فرایند تحقق خود را نشان می دهد، آمده است (اسلامی، ۱۳۹۰). این موجب می شود مواردی از جمله استفاده از پرسش نامه سایر تحقیقات بدون ذکر منبع و ماخذ؛ کپی برداری ساختار مقاله و ادبیات نظری؛ استفاده از ادبیات بدون ذکر منبع، جعل و تحریف در گردآوری داده ها؛ دستکاری روش تحقیق و نتایج آماری؛ تحلیل و تفسیر جهت دار و مخدوش کردن نتایج؛ اضافه کردن نام دیگران به پژوهش و ارسال همزمان یک مقاله به چند مجله یا کنفرانس، عمدا یا سهوا در پژوهش رخ دهد. بنابراین شناخت مصادیق و انواع سوء رفتار های پژوهشی و تعیین مصادیق سوء رفتار پژوهشی از راهکارهای موثر در پیشگیری و کاهش ارتکاب این نوع سوء رفتار هاست (آست، ۲۰۱۰).

همان گونه که بیان شد نادیده گرفتن مسایل اخلاقی در پژوهش گاهی بدون تعمد و صرفاً به سبب بی اطلاعی از اخلاق حرفه ای پژوهشگری صورت می پذیرد. زندگی حرفه ای - اخلاقی محتاج اصولی است که خط مشی اساسی، ملاحظات اخلاقی را ترسیم کند. در این زمینه باید تصویری از مسایل اخلاقی داشته باشیم تا بتوان جوابهای این مسایل را تحت عنوان دستود العمل های اخلاقی تدوین نمود.

در این مقاله از انتخاب موضوع که اولین مرحله محسوب می شود تا زمان انتشار نتایج ملاحظات اخلاقی هر مرحله بیان شده است. در مرحله انتخاب موضوع تحقیق، علاقه پژوهشگر، بدیع بودن موضوع، پژوهش پذیر بودن، توانایی پژوهشگر، قابلیت اجرایی و اهمیت موضوع برای پژوهش را باید مد نظر قرار داد. در نوشتن بیان مساله و مبانی نظری پژوهش مسائل اخلاقی شامل جعلی و غیر واقعی بودن مساله تحقیق، تحریف واقعیت، عدم بررسی درست منابع، سرقت منابع، ایده برداری، کپی برداری موضوع و پروپزال، الگو برداری از آثار دیگران، استفاده از ساختار مقاله دیگران، ارائه مدل بدون پشتوانه نظری و ... می باشند. در مرحله نوشتن طرح، روش تحقیق و اجرا، محقق از مواردی مثل سوء گیری شخصی، عدم توجه به قرارداد، انتخاب روشهایی تحقیق ساده، عدم تسلط بر روش تحقیق و عدم رعایت حقوق آزمودنی جلوگیری نماید. در تجزیه و تحلیل داده ها نیز از

دخالت نظر شخصی، تحریف داده‌ها، جعل، تقلب، داده سازی، دستکاری داده‌ها پرهیز نماید. همچنین محقق در گزارش و انتشار یافته های پژوهش از سرقت تالیفات، اطلاعات با منشاء کپی و پیاده کردن از محیط های مجازی، اطلاعات با منشاء خود دزدی ادبی به صورت استفاده از منابع تحقیقاتی خود فرد در گذشته، انتشار چند گانه، نویسندگی روح، نویسندگی اهدایی و... اجتناب نماید. هر یک از موارد ذکر شده می‌تواند پژوهش را از مسیر درست منحرف نماید. این مساله نه تنها به پیشرفت علم کمک نخواهد کرد بلکه زمینه شک و تردید و سردرگمی را برای اهل علم فراهم می‌نماید. انتظار می‌رود که اخلاق در پژوهش، نه به اجبار، بلکه به عنوان یک مسئولیت و یک امر عبادی و افتخار آمیز رعایت شود (فیلپوت؛ ۲۰۰۴)؛ زیرا بسیاری از مواردی که بیان شد را نمی‌توان به صورت دستور العمل تعریف کرد، به عبارت دیگر قابل بررسی نیستند و به پابندی اخلاقی پژوهشگر بستگی دارد که باید فرهنگ مناسب پژوهش نهادینه شود. پیشنهاد می‌شود اصول پژوهش و ملاحظات اخلاقی به عنوان یکی از دروس (واحد درسی) در سطح دانشگاه تدریس شود؛ زیرا پیش نیاز پژوهش محسوب می‌شود. به زعم نگارنده علاوه بر تدریس اخلاق پژوهشی، به عنوان راهی جهت فرهنگ سازی و نهادینه کردن اخلاق پژوهشی و آگاه سازی محققان، باید اجبار و حدو مرزهایی را نیز برای پژوهش تعریف کرد. قوانین و اصول اخلاقی را باید همچون قوانین دیگر زندگی در نظر گرفت.

منابع و مراجع

- ادیبی، پیمان؛ کیان پور، مریم؛ شیرانی، شاهین (۱۳۸۸) تحلیل ریشه‌ای انتشار چند گانه مقالات پژوهشی، مجله دانشکده پزشکی اصفهان، سال ۲۷، شماره ۱۰۳، صص ۸۷۴-۸۸۱.
- اسلامی، سید حسن (۱۳۸۸) مسئله ارجاع به معاصران در اخلاق پژوهش، راهبرد فرهنگ، شماره ۹۸، صص ۲۲-۳۸.
- انجو، سید علی (۱۳۹۰) مالکیت معنوی، اخلاق در انتشار نتایج پژوهش و بررسی مفاد قانونی مرتبط با مجازات متخلفین در جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه دانشگاهی یادگیری الکترونیکی، سال ۵، شماره ۲، صص ۳۶-۴۴.
- تابعی، سید ضیاء الدین؛ محمودیان، فرزاد (۱۳۸۶) اخلاق در پژوهشگری فصلنامه‌ی اخلاق در علوم و فناوری، سال ۲، شماره‌های ۱ و ۲، صص ۴۳-۴۹.
- حکیم باشی، سید حسن (۱۳۸۴) آسیب شناسی مقاله نویسی در مطبوعات دینی، پژوهش و حوزه، سال ۶، شماره ۲۳، صص ۳۷۶-۳۶۶.
- خالقی، نرگس (۱۳۸۷) اخلاق پژوهش در حوزه علوم اجتماعی، فصلنامه‌ی اخلاق در علوم و فناوری، سال سوم، شماره‌های ۱ و ۲، صص ۸۳-۹۲.
- خداپرست، امیرحسین؛ عبدالله زاده، آزاده؛ راسخ، محمد (۱۳۸۶) بررسی انتقادی راهنماهای ششگانه اخلاق در پژوهش ایران، فصلنامه باروری و ناباروری، دوره ۸، شماره ۴، صص ۳۶۵-۳۷۹.
- خنیفر، حسین، بردبار، حامد، فروغ یقمی، فربیا (۱۳۹۰) تبیین مؤلفه‌های اخلاقی و فرهنگی در پژوهش، معرفت اخلاقی، سال دوم، شماره دوم، صص ۸۵-۱۰۴.
- خنیفر، حسین؛ مقیمی، سید محمد (۱۳۸۸) درآمدی به فلسفه اخلاق در سازمان، فصلنامه علمی پژوهشی دانشگاه قم، سال ۱۱، شماره ۱، صص ۲۶۰-۲۳۵.
- دهکردی، حمیدرضا (۱۳۸۴) درباره ضرورت یکسان‌سازی رفرنس‌نویسی در علوم انسانی، پژوهشنامه علوم سیاسی، سال ۱، شماره ۱، صص ۱۴۳-۱۷۳.
- رضائیان، محسن (۱۳۹۰) مروری بر موازین و دستورالعمل‌های اخلاقی در چرخه پژوهش‌های مرتبط با سلامت، مجله تحقیقات نظام سلامت، سال هفتم، شماره ششم، صص ۶۲۳-۶۳۵.
- زاهدی، فرزانه؛ لاریجانی، باقر (۱۳۹۰) کمیته‌های اخلاق در پژوهش: ضرورت ارتقای توانمندیها و مهارت‌های اعضا، مجله ایرانی اخلاق و تاریخ پزشکی، دوره ۷، شماره ۴، صص ۱-۸.
- زمانی، بی‌بی عشرت؛ عظیمی، سید امین؛ سلیمانی، نسیم (۱۳۹۱) مقایسه عوامل مؤثر بر سرقت علمی بر حسب جنیست و رشته تحصیلی از دیدگاه دانشجویان، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال هفتم، شماره ۳، صص ۱-۱۳.
- ساعی، علی (۱۳۸۷) روش تحقیق در علوم اجتماعی، چاپ دوم، تهران: سمت.
- سیدفاطمی، سیدمحمدقاری (۱۳۸۰) اخلاق در پژوهش: پیش درآمدی بر تدوین پرسشنامه بررسی جنبه‌های اخلاقی-حقوقی و شرعی طرح‌های پژوهشی، فصلنامه باروری و ناباروری، دوره ۳، شماره ۱، صص ۶۵-۷۰.
- شریفی، احمد حسین (۱۳۸۸) اخلاق پژوهشگران: بحثی درباره نقش پارسی در پژوهش، پژوهش، سال اول، شماره دوم، صص ۱۳۳-۱۴۸.

- عزیزی، فریدون؛ اعتمادی، آرش (۱۳۸۴) تعهدات اخلاقی نویسندگان مقالات، مجله پژوهشی دانشکده پزشکی، سال ۲۹، شماره ۲، صص ۱۰۵-۱۰۸.
- فروهد داریوش (۱۳۸۶) مروری بر تاریخچه اخلاق همراه با گردآوری زمینه های گوناگون اخلاق، فصلنامه ی اخلاق در علوم و فناوری، سال ۲، شماره های ۱ و ۲، صص ۱-۶.
- قراملکی، احد فرامرز (۱۳۸۳) خاستگاه اخلاق پژوهش، آینه میراث، دوره جدید، شماره ۲۷، صص ۷-۱۷.
- کریمی، رضا (۱۳۸۸) اخلاق در انتشار نتایج پژوهش، فصلنامه کتاب، شماره ۸۲، صص ۷-۲۱.
- لاریجانی، باقر، زاهدی، فرزانه (۱۳۸۵) نظری بر کمیته های اخلاق در پژوهش در جهان و ایران، مجله دیابت و لیپید ایران، دوره ۵، شماره ۴، صص ۲۸۱-۲۹۷.
- لاریجانی، باقر؛ زاهدی، فرزانه؛ اصغری، فریبا (۱۳۸۴) اخلاق در پژوهش های ژنتیک، مجله دیابت و لیپید ایران، دوره ۴، صص ۷۱-۸۱.
- لشکر بلوکی، مجتبی (۱۳۸۷) چارچوب تدوین ارزشها و اخلاق حرفه های پژوهش های علمی و فناوری، فصلنامه ی اخلاق در علوم و فناوری، سال ۳، شماره های ۱ و ۲، صص ۱۰۵-۱۱۴.
- مبشر، مینا؛ موسوی، فاطمه؛ نخعی، نوذر، شیبانی، وحید (۱۳۸۵) بررسی رعایت اصول اخلاق در پژوهش بر حیوانات آزمایشگاهی به روش کیفی، فصلنامه ی اخلاق در علوم و فناوری، شماره ۱، صص ۴۹-۶۰.
- محمدنژاد، عاطفه (۱۳۸۶) اخلاق در پژوهش، سال دوم، شماره ۳، صص ۴۴-۴۷.
- محمودی، علی (۱۳۸۶) نگرشی فلسفی بر اخلاق در پژوهش، دانشگاه اسلامی، سال ۱۱، شماره ۴، صص ۱۲۹-۱۴۸.
- مهارتی، یعقوب؛ برومند، الهام؛ لقمانی، هدیه (۱۳۹۲) اخلاقیات در فرایند تحقیق علمی، اخلاق در علوم و فناوری، دوره ۹، شماره ۱، سال ۵، صص ۲۰-۳۲.
- ودادهیر، ابوعلی؛ فروهد، داریوش؛ قاضی طباطبایی، محمود؛ توسلی، غلامعباس (۱۳۸۷) معیارهای رفتار اخلاقی در انجام کار علمی، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال ۳، شماره های ۱ و ۲، صص ۶-۱۷.
- Abraham, P. (2000). Duplicate and salami publications. *Journal of Postgraduate Medicine*, 46(2), 67-69.
- Beisiegel .U.(2012)Research integrity and publication ethics. *Atherosclerosis* , Pp:383-385.
- Benos, D. J., Fabres, J., Farmer, J., Gutierrez, J. P., Hennessy, K., Kosek, D., ... & Wang, K. (2005). Ethics and scientific publication. *Advances in Physiology Education*, 29(2), 59-74.
- Davidoff, F., DeAngelis, C. D., Drazen, J. M., Nicholls, M. G., Hoey, J., Højgaard, L., ... & Wilkes, M. S. (2001). Sponsorship, authorship and accountability. *Canadian Medical Association Journal*, 165(6), 786-788.
- Deschenes .M, Cardinal. G, Knoppers .B.M, Glass. K.C. (2009). Human genetic research, DNA banking and consent: a question of 'form'? *Clin Genet*.Pp: 221 - 239.
- East, J. (2010). Judging plagiarism: a problem of morality and convention. *Higher Education*, 59(1), 69-83.
- Eysenbach, G. (2000). Report of a case of cyberplagiarism-and reflections on detecting and preventing academic misconduct using the Internet. *Journal of medical internet research*, 2(1),4-12.
- Fischer, B. A., & Zigmond, M. J. (2011). Educational approaches for discouraging plagiarism. In *Urologic Oncology: Seminars and Original Investigations* , 29(1), 100-103.
- Gelling, L. (1999). Role of the research ethics committee. *Nurse education today*, 19(7), 564-569.
- Gill D, Kurz R. (2009)Practical and ethical issues in pediatric clinical trials. *Appl Clin Trials* ,Pp: 60-5.
- Hilditch, W. G., & Pace, N. (2006). Ethics of research. *The Foundation Years*, 2(3), 110-113.
- Brasel, K. J. (2005). Research ethics primer. *Journal of Surgical Research*, 128(2), 221-225.
- Mertens, D. M., & Ginsberg, P. E. (Eds.). (2009). *The handbook of social research ethics*. Sage. pp: 47-56.
- Philpot, M. (2004). An introduction to ethics of research in psychiatry. *Psychiatry*, 3(3), 26-29.
- Shapiro, D. W., Wenger, N. S., & Shapiro, M. F. (1994). The contributions of authors to multiauthored biomedical research papers. *JaMa*, 271(6), 438-442.
- Shaw, I. F. (2003). Ethics in qualitative research and evaluation. *Journal of Social Work*, 3(1), 9-29.
- Sweet, D. G., & Halliday, H. L. (2004). Applications to a research ethics committee. *Current Paediatrics*, 14(6), 495-500.
- The Nuremberg Code (1947). Reprinted from "Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals under Control Council Law , 2(10),181- 182.
- Weindling, P. (2004). *Nazi medicine and the Nuremberg trials: From medical war crimes to informed consent* (pp. 66-299). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- White EM (1993). Too many campuses want to sweep student plagiarism under the rug . *The Chronicle of Higher Education*,39(25) ,44-55.

کنفرانس ملی مطالعات کاربردی در فرایندهای تعلیم و تربیت

National Conference on Applied Studies in Education Processes

